



KESKKONNAMINISTEERIUM

**KESKKONNAVALDKONNA ARENGUKAVA 2030
KOOSTAMISE ETTEPANEK**

Tallinn 2020

Keskkonnaministeerium

Sissejuhatus

Lähtudes Vabariigi Valitsuse 19.12.2019 määruse nr 117 „Valdkonna arengukava ja programmi koostamise, elluviimise, aruandluse, hindamise ja muutmise kord“ (edaspidi *määrus*) § 2 lõikest 5 ning võttes aluseks 05.09.2019 Vabariigi valitsuskabineti otsuse punkt 7, esitab keskkonnaminister Vabariigi Valitsusele ettepaneku valdkondliku arengukava „Keskkonnavaldkonna arengukava 2030“ koostamiseks.

Koostatav „Keskkonnavaldkonna arengukava 2030“ (edaspidi *keskkonnavaldkonna arengukava*) on riigi eelarvestrateegias määratud tulemusvaldkonna „Keskkond“ planeerimise aluseks ning see viiakse ellu programmide kaudu.

10.01.2019 otsustas Vabariigi Valitsus oma korraldusega nr 15 kiita heaks eraldiseisva valdkonna arengukavana „Metsanduse arengukava aastani 2030“ koostamise, mis panustab samuti tulemusvaldkonda „Keskkond“. Keskkonnavaldkonna arengukava koostamisel võetakse arvesse paralleelsest protsessist saadav tulem ning käsitletakse metsanduse tegevussuunda kooskõlas loodava arengukavaga „Metsanduse arengukava aastani 2030“.

Keskkonnaministeeriumi valitsemisala panustab lisaks oma tegevusega tulemusvaldkonda „Põllumajandus ja kalandus“, mille keskseks planeerimise aluseks on valdkondlik arengukava „Põllumajanduse ja kalanduse valdkonna arengukava aastani 2030“ ning mida viiakse ellu koostöös Maaeluministeeriumiga ühisprogrammi kaudu. Seetõttu jääb see valdkond (kalavarude hea seisundi taastamine ja säilitamine, kalavaru säästva püügi tagamine ja harrastuskalastuse korraldamine) koostatavast keskkonnavaldkonna arengukavast välja.

Arengukava kestuseks on planeeritud kuni kümme aastat, millega on tagatud kesk-pikk tervikvaade valdkonna arengule. Hiljemalt kolm aastat enne arengukava lõppu tehakse põhjalikum vahehindamine, mille tulemusena arengukava ajakohastatakse.

Arengukava koostamisel lähtutakse nii üleriigilises strateegias „Eesti 2035“ seatud pikaajalistest sihtidest, Euroopa Liidu (edaspidi *EL*) eesmärkidest kui ka Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (edaspidi *ÜRO*) kestliku arengu eesmärkidest. Keskkonnapoliitika mõjutab paljusid teisi poliitikavaldkondi ja nende arengut, mis tulemusvaldkonna arengukava kontekstis tähendab, et keskkonnavaldkonna arengukavas planeeritav mõjutab suuremal või vähemal määral ka teisi tulemusvaldkondi ja nende arengut. Seetõttu on oluline arengukava koostamisse kaasata asjassepuutuvad osalised, et parandada tulemusvaldkondade koostööd ning toetada seeläbi keskkonnaeesmärkide saavutamist. Arengukava on tihedamalt seotud tulemusvaldkondadega „Energeetika“, „Transport“, „Tervis“, „Teadus- ja arendustegevus ja ettevõtlus“, „Siseturvalisus“, „Välispoliitika“ ja „Infoühiskond“.

Arengukava esialgne nimetus ja planeeritud kestus

Nimetus: „Keskkonnavaldkonna arengukava 2030“

Kestus: 2023–2030

Arengukava koostamise vajaduse põhjendus ja eesmärk

Keskkonnavaldkonna arengukava koostamine on osa riigi **strateegilise planeerimise süsteemi korrastamisest**, mille eesmärgiks on tulemusvaldkonna juhtimine reeglina ühe strateegilise arengudokumendiga ning mis on aluseks tegevuspõhisele eelarvestamisele. Valitsuskabineti 05.09.2019 otsuse (päevakorrapunkt 7) kohaselt koostatakse tulemusvaldkonnas „Keskfond“ kaks valdkondlikku arengukava: „Keskkonnavaldkonna arengukava 2030“ ja „Metsanduse arengukava aastani 2030“.

Keskkonnavaldkonna katusdokumendiks on seni olnud 2007. aastal koostatud „Eesti keskkonnastrateegia aastani 2030“ (edaspidi *keskkonnastrateegia*), mille eesmärgiks on olnud määratleda pikaajalised arengusuunad looduskeskkonna hea seisundi hoidmiseks, lähtudes samas keskkonnavaldkonna seostest majandus- ja sotsiaalvaldkonnaga ning nende mõjudest ümbritsevale looduskeskkonnale ja inimesele. Praegu ei käsitle keskkonnastrateegia enam kõiki keskkonnavaldkonna jaoks aktuaalseid tegevussuundi ehk ei kata terviklikult kogu tulemusvaldkonda „Keskfond“. Uus keskkonnavaldkonna arengukava hakkab asendama kehtivat keskkonnastrateegiat.

Lisaks keskkonnastrateegiale on eri aegadel koostatud mitmeid kitsama valdkonna strateegilisi arengudokumente, mille sisu on erineva detailsusastmega ja millest kõik ei ole kooskõlas riigi strateegilise planeerimise tasandite ega määruse nõuetega ning on kinnitatud eri juhtimistasanditel. Need on järgmised:

- 1) „Kliimapoliitika põhialused aastani 2050“¹;
- 2) „Maapõuepoliitika põhialused aastani 2050“²;
- 3) „Eesti metsanduse arengukava aastani 2020“³;
- 4) „Põlevkivi kasutamise riiklik arengukava 2016–2030“⁴;
- 5) „Kliimamuutustega kohanemise arengukava aastani 2030“⁵;
- 6) „Riigi jäätmekava 2014–2020“⁶;
- 7) „Looduskaitse arengukava aastani 2020“⁷;
- 8) „Kiirgusohutuse riiklik arengukava 2018–2027“⁸;
- 9) „Õhusaasteainete heitkoguste vähendamise riiklik programm aastateks 2020–2030“⁹;
- 10) „Veemajanduskavad 2015–2021“¹⁰;
- 11) „Üleujutustega seotud riskide maandamiskava 2015–2021“¹¹;
- 12) „Nitraaditundliku ala tegevuskava 2016–2020“¹²;

¹ <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/kliima/kliimapoliitika-pohialused-aastani-2050-0>.

² <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/maapou/maapoue-strateegia>.

³ Koostamise kohustust reguleerib metsaseaduse § 7. Jätkudokument „Eesti metsanduse arengukava 2030“ on saanud Vabariigi Valitsuselt koostamise heakskiidu. <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/metsandus/metsanduse-arengukava-aastateks-2021-2030>.

⁴ Koostamise kohustust reguleerib maapõueseaduse § 47. <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/maapou/polevkivi>.

⁵ <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/kliima/eesi-tegevused/kliimamuutustega-kohanemise-arengukava>.

⁶ <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/jaatmed/riigi-jaatmekava-2014-2020>.

⁷ https://www.envir.ee/sites/default/files/lak_lop_0.pdf.

⁸ <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/kiirgus/kiirgusohutuse-riiklik-arengukava-2018-2027>.

⁹ <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/valisohukaitse/ohusaasteainete-vahendamise-programm>.

¹⁰ <https://www.envir.ee/et/veemajanduskavad>.

¹¹ <https://www.envir.ee/et/uleujutused>.

¹² <https://www.envir.ee/et/nitraaditundlik-ala>.

13) „Eesti merestrateegia meetmekava 2017–2020“¹³;

14) „Keskonnahariduse ja -teadlikkuse tegevuskava 2019–2022“¹⁴.

Mitmed Keskonnaministeeriumi valitsemisala strateegilised arengudokumendid (riigi jäätmekava, looduskaitse arengukava, veemajanduskavad, üleujutustega seotud riskide maandamiskava, nitraaditundliku ala tegevuskava ja Eesti merestrateegia meetmekava) on koostatud väliskohustustest (rahvusvaheliste konventsioonidega liitumisest ja ELi direktiividest) tulenevate nõuete täitmiseks. Seetõttu on arengukava koostamise üks eesmärk analüüsida ja kokku leppida, kuidas on Eestil võimalik täita erisuguste väliskohustuste sisu- ja vorminõudeid keskkonnavaldkonna arengukavas ning omada seejuures riigisiselt kesket vaadet keskkonnavaldkonnale tervikuna.

Keskkonnavaldkonna arengukava koostamisega integreeritakse ühte arengudokumendi keskkonna eri alavaldkonnad, kirjeldatakse hetkeolukorda ja trende, analüüsitakse peamisi probleeme ja mõjusamaid poliitikainstrumente ning sõnastatakse iga alavaldkonna eesmärgid ja mõõdikud aastaks 2030. Seeläbi korrastatakse keskne strateegilise planeerimise vaade keskkonnavaldkonnas.

Keskkonnavaldkonna arengukava esialgne valdkondlik jaotus on järgmine:

1. Ringmajanduse valdkond:

- Tegevussuund 1 – ringmajanduse korraldamine
- Tegevussuund 2 – jäätmekäitluse korraldamine
- Tegevussuund 3 – maapõueressursside kestliku uurimise ning kasutamise korraldamine

2. Kliima, välisõhu ja kiirguse valdkond:

- Tegevussuund 1 – kliimapoliitika korraldamine
- Tegevussuund 2 – välisõhu kaitse ja kiirgusohutuse tagamine

3. Mere- ja veekeskkonna valdkond:

- Tegevussuund 1 – merekeskkonna kaitse tagamine ja kasutuse korraldamine
- Tegevussuund 2 – vee kaitse tagamine ning kasutuse korraldamine

4. Elurikkuse valdkond:

- Tegevussuund 1 – looduse mitmekesisuse kaitse tagamine
- Tegevussuund 2 – metsanduse korraldamine

5. Keskkonnateadlikkuse valdkond

- Tegevussuund 1 – keskkonnateadlikkuse (sh keskkonnahariduse) edendamine ja korraldamine

6. Ruumiandmete valdkond

- Tegevussuund 1 – ruumiandmete ja ilmainfo tagamine
- Tegevussuund 2 – maatoimingute korraldamine.

Keskkonnavaldkonna strateegilise planeerimise korrastamise vajaduse tingib ka keskkonna- ja kliimaeesmärkide üldine tähtsustumine ning sellega seotud uued väljakutsed nii ELis kui ka

¹³ <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/merekeskkonna-kaitse/merestrategie>.

¹⁴ <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/keskkonnateadlikkus/keskkonnahariduse-ja-teadlikkuse-tegevuskava-2019-2022>.

Eestis. Eri arengusuundade paremaks juhtimiseks koostatav keskkonnavaldkonna arengukava lähtub nii Eesti kui ka ELi pikaajalistest sihtidest ning pakub võimaluse muutunud oludega kohaneda.

Keskkonnavaldkonna hetkeolukord Eestis

Nii nagu maailmas, on ka Eestis keskkonnavaldkonnas peamiseks väljakutseks leida tasakaal keskkonnakaitse ja keskkonnakasutuse eesmärkide täitmise vahel. Kliimamuutused ja keskkonnaseisundi halvenemine mõjutavad ka eestimaalaste elukvaliteeti, meie loodust ja majanduskeskkonda¹⁵. Eesti inimeste hoiakute ja käitumisharjumuste keskkonnahoidlikuks kujundamiseks, et inimesed oskaksid hinnata oma tegevuste otsest või kaudset mõju loodusele, tuleb pidevalt tegeleda **keskkonnateadlikkuse edendamisega**. Seeläbi tagatakse ühiskonnas arusaam keskkonda säästvast tarbimisest, mis toetab elurikkuse säilitamist ja teiste ökosüsteemi hüvede hoidmist ning aitab leevendada kliimamuutusi ja kohaneda kliimamuutuse mõjuga. Keskkonnateadlikkuse edendamisel on oluline nii loodusteaduslik ja keskkonnaalane kirjaoskus, süsteemne mõtlemine, millele pannakse alus koolis, kui ka võimalus leida usaldusväärset asjakohast keskkonnateavet, et teha igapäevaelus keskkonnahoidlikke otsuseid ja valikuid. Tähtsusega teaduspõhise keskkonnainfo loomise ja edastamise süsteemi kõrvale tuleb luua ka võimalused selleks, et inimesed saaksid keskkonnateadlikult käituda.

Eluslooduse kaitse ja kasutuse eesmärk on, et liigid ja elupaigad on soodsas seisundis, maastikud mitmekesised ning metsa majandatakse jätkusuutlikult. Eesti territooriumist on oluline osa kaitse all: 19,4% (2020. a) maismaast ja 18,7% merealadest (territoriaalmeri koos majandusvööndiga). Punase nimestiku viimase hinnangu järgi on Eestis soodsas seisus 50% liikidest, ohustatud liike on 3%, ohulähedasi 6%, paljude liikide seisund on teadmata. Kokku hinnati ca 14 000 taksonit¹⁶. Eestis on 60 ELis ohustatud elupaigatüüpi ja 100 loodusdirektiivi lisadesse kantud liiki. Neist on viimase loodusdirektiivi aruande¹⁷ järgi ebasoodsas seisundis 43% elupaikadest ja 44% liikidest, 7% liikide seisund on teadmata. Linnuliikide populatsiooni trend on languses 48%-l (lühiajaline trend 36%) Eestis pesitsevatest lindudest¹⁸.

Looduskaitstes tähtsustatakse üha enam ökosüsteemide terviklikku kaitset. Elupaikade sidususe tagamiseks on lisaks kaitstavatele aladele olulised ka neid ühendavad rohekoridorid. Toimivad ja elurikkad ökosüsteemid aitavad tagada mitmesuguseid inimese eluks vajalikke hüvesid (nt puhas vesi, õhk, toit) ning kohaneda kliimamuutustega. Probleemiks on Eestile iseloomulike elupaigatüüpide ning oluliste liikide populatsioonide ja nende elupaikade jätkuv killustumine ja hävimine, mistõttu väheneb üldine elurikkus, keskkonna jätkusuutlikkus ning ökosüsteemiteenuste kvaliteet ja kvantiteet. Viimastel aastatel on olulist tähelepanu pööratud elupaikade seisundi parandamisele. Oleme taastanud rohkem kui 10 000 ha soid,

¹⁵ Eesti riigi arengustrateegia „Eesti 2035“.

¹⁶ https://www.envir.ee/sites/default/files/ASO/LK110/punane_nimestik_agu_leivits.pdf.

¹⁷ Loodusdirektiivi rakendamise artikkel 17 kohane aruanne aastate 2013-2018 kohta: <https://nature-art17.eionet.europa.eu/article17/>; <https://www.eea.europa.eu/themes/biodiversity/state-of-nature-in-the-eu/article-17-national-summary-dashboards>.

¹⁸ Linnudirektiivi rakendamise artikkel 12 kohane aruanne aastate 2013-2018 kohta: <https://nature-art12.eionet.europa.eu/article12/>.

hoolduses on ca 40 000 ha pärandniite, oluliselt on panustatud kalade rändetakistuste kõrvaldamisele vooluveekogudes, viimase kümne aasta jooksul on eemaldatud enam kui 120 lõheliste rändetakistust meie jõgedel.

Eesti metsade pindala ja tagavara on viimase poolsajandi jooksul märkimisväärselt suurenenud. Mets kasvab umbes 2,33 mln hektaril, millest tulundusmetsi on ligikaudu 74,6% ja range kaitse all 14,1%¹⁹. Viimasel ajal on ühiskonnas teadvustatud metsade tähtsust ja tähendust ning metsade mitmekülgse kasutamise vajadust. Metsade jätkusuutliku majandamise suunamiseks, arvestades nii sotsiaalseid, majanduslikke, keskkonnakaitselisi kui ka kultuurilisi aspekte, koostatakse „Metsanduse arengukava aastani 2030“. Metsanduses lahendamist vajavad probleemid ning arengukava koostamise eesmärgid on toodud Vabariigi Valitusele esitatud koostamise ettepanekus ning selle lisades²⁰.

Läänemere peamiseks probleemiks on eutrofeerumine, mida põhjustab toitainete (fosfori- ja lämmastikuühendite) sissekanne. Lisaks on halva seisundi põhjuseks ka saasteainete sissekanded, intensiivne kalapüük ja siirdekalade rändetõkked ning kudealade hävimine. Samuti halvendab mere seisundit globaalne kliima muutumine, mille tõttu merevesi magestub, soojeneb ja hapestub. Selleks, et saavutada mere hea keskkonnaseisund, tuleb mereressurssi kasutada kestlikult ning pöörata enam tähelepanu meetmetele, mis ohjavad toite- ja saasteainete koormusi, reguleerivad mereressursside kasutust (nt püügikvootide vastavusse viimine kalavarude seisundiga), taastamist (nt kudealade taastamine, rändeteede avamine) ning kasvatamist (nt vetika- ja karbikasvatus).²¹

Eesti pinnaveekogumitest 55% (2019. a)²² ja põhjaveekogumitest 79% (2018. a) on heas seisundis. **Eesti vete seisundit** ohustavad peamiselt fosfori- ja lämmastikuühendid, mis satuvad vette eelkõige põllumajandustegevusest, maaparandusest, reoveepuhastitest, amortiseerunud kanalisatsioonisüsteemidest ja kanaliseerimata majapidamistest. Üheks veekogumite halva seisundi põhjustajaks on ka liiga suur ohtlike ainete sisaldus vees, elustikus või setetes. Paljud pinnaveekogumid on halvas seisundis ka hüdromorfoloogiliste või bioloogiliste kvaliteedinäitajate tõttu. Tihti ei ole teada vee bioloogiliste kvaliteedinäitajate halva seisundi põhjused. Nende väljaselgitamiseks tehakse veekogumite uuringuid ja seiret. Nitraaditundliku (edaspidi NTA) ala veeseire näitab, et vaatamata NTAI rakendatud meetmetele nitraatiooni sisaldus põhjavees siiski tõuseb²³.

Veekasutuses on oluline elanike pidev varustamine nõuetele vastava joogiveega ning reovee kokku kogumine ja puhastamine taskukohase hinnaga. Viimase kümne aasta jooksul tehtud investeeringute tulemusena on Eestis ühisveevärgiga ühendatud 89% ning ühiskanalisatsiooniga 83% elanikkonnast. Nõuetele vastavat joogivett saab suuremates asulates ühisveevärgist üle 99% tarbijatest (2008. a 69,3%). Kuigi praegune olukord on hea, siis 2018. a valminud analüüs²⁴ näitas, et kui jätkub samasugune vee-ettevõtluse korraldus, sh hinnakujundamise poliitika, siis tulevikus ei suuda enamik vee-ettevõtteid riigipoolse lisaabita

¹⁹https://www.keskkonnaagentuur.ee/sites/default/files/smi_2019_tabelid_graafikud_0.pdf.

²⁰<https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/metsandus/metsanduse-arengukava-aastateks-2021-2030>.

²¹ https://www.envir.ee/sites/default/files/2019.05.29_koondaruanne_msrd.pdf.

²²<https://www.keskkonnaagentuur.ee/et/eesmargid-tegevused/vesi/pinnavesi/veekogumite-seisundiinfo>.

²³https://www.envir.ee/sites/default/files/Vesi/Pollumajandus_ja_veekaitse/nta_tegevuskava_2016_2020_elluviimise_ana_lyys_120820.pdf.

²⁴<https://drive.google.com/drive/folders/1cJucKqHiO6HI0IW3CbtkwJakpu-5J6mt>.

tagada raha reinvesteeringuteks ning kvalifitseeritud tööjõudu automatiseeritud seadmete hooldamiseks. Inimesi, kellel puudub võimalus liituda ühisveevärgiga, on Eestis ca 11% elanikkonnast. See osa elanikkonnast tarvitab joogiveena kaevuvett, mis ca 70%²⁵ juhtudest ei vasta joogivee kvaliteedinõuetele.

Eesti majandus on väga ressursi- ja heitmemahukas. Tegemist ei ole vaid keskkonnaküsimusega. Euroopa tööstusettevõtete kuludest moodustavad keskmiselt 40% väljaminekud toormele. Koos energia ja veega on see 50% tootmise kogukuludest. Eesti on ressursikasutuse poolest üsna kehvalt positsioonil võrreldes ELi teiste riikidega. Kodumaine materjalitootlikkus (SKP ja kodumaise toormekasutuse suhe) oli 2017. aastal Eestis 0,56 euro/kg, ELi keskmine oli samal ajal ca neli korda kõrgem. Kui juurde arvestada ka kulud jäätmekäitlusele, siis on selge, et heaolu tagamine ei ole ilma muutusteta võimalik. 2018. aastal võeti Eestis ringlusse ehk materjalina uuesti kasutusse 31% jäätmetest, mis on kaugel vajalikust tasemest.

Üleminek kliimaneutraalsele ressursitõhusale ringmajandusele eeldab suuri ja põhimõttelisi muutusi nii tootmises (tootedisain, mis tagab pikema eluea, parandatavuse ja materjali taaskasutatavuse), tarbimises (ühekordse kasutusega toodete vähendamine) kui ka jäätmekäitluses (materjal võetakse uuesti tootesisendina ringlusse). Riik peab olema suunanäitajaks, käitudes nn targa tellijana, kes kujundab keskkonnasõbralikke lahendusi eelistavate riigihangetega siseturul vastava nõudluse, mõjutades erasektorit keskkonnatehnoloogiaid rakendama ning keskkonnahoidlikke tooteid/teenuseid pakkuma.

Ringmajanduse arendamiseks eri valdkondades tuleb koostada laiapõhjaline ringmajanduse strateegiline nägemus ning töötada välja konkreetsed rakendusmeetmed. Ringmajanduse kontekstis on eriti oluline vähendada jäätmete teket ja pakendamist, võtta kasutusele ökodisaini põhimõtted, suurendada jäätmete ja teisese toorme ringlussevõtmise võimalusi ning jäätmete liigiti kogumist. Kande roll selles on ka teadlikkuse parandamisel. Samas on selge, et Eesti jääb kasutama tooret ka looduskeskkonnast endast ja see on samuti meie arengupotentsiaal. Maapõue ja seal leiduvaid loodusvarasid tuleb uurida ning kasutada Eesti ühiskonnale võimalikult suurt väärtust looval moel, arvestades keskkonnaalaseid, sotsiaalseid, majanduslikke, geoloogilisi ja julgeoleku aspekte.

Eesti viimase, 2020. aasta märtsis avaldatud kasvuhooonegaaside (edaspidi KHG) inventuuriaruande²⁶ kohaselt oli Eesti KHG heide 2018. aastal ligikaudu 20 mln tonni CO₂ ekvivalenti (edaspidi CO₂ ekv). Kui võtta arvesse ka maakasutuse ja metsanduse sektor, kus seotakse igal aastal ligikaudu 2 mln tonni CO₂ ekv, siis oli **2018. aastal Eesti KHG netoheide ligikaudu 18 mln tonni CO₂ ekv**. Kuigi esialgsete ja veel kinnitamata andmete järgi on tänaseks Eesti KHG koguheide vähenenud ligi 60% võrreldes 1990. aasta tasemega, on Eesti majandus ühe elaniku kohta arvestatuna jätkuvalt üks heitemahukamaid Euroopas²⁷.

Kuigi meie regioonis ei avaldu kliimamuutused nii ekstreemselt kui mujal, on kliimamuutuse ilminguid üha enam tunda ka meil. Näiteks on õhutemperatuur Eestis viimastel aastakümnetel

²⁵ https://www.envir.ee/sites/default/files/Vesi/Uuringudjaaruanded/2020/hajaasustuspiirkondade_joogivee_aruanne_140_920.pdf

²⁶ https://www.envir.ee/sites/default/files/nir_est_1990-2018_15.03.2020.pdf

²⁷ https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=sdg_13_10&language=en

tõusnud kiiremini kui maailmas keskmiselt, mistõttu väheneb jää- ja lumikate ning esinevad kuuma-, põua- ja ekstreemsed vihmaperioodid²⁸. Nii sooje talvesid kui viimastel aastatel ei ole Eestis olnud alates 1961/1962²⁹. Lisaks inimtegevusele avaldab muutuv kliima mõju kogu loodusele, mille tagajärjel väheneb elurikkus ning toimuvad muutused ökosüsteemides ning haiguste ja võõrliikide levikus. Tuleb astuda vastu väljakutsele vähendada Eesti riigi haavatavust kliimamuutuste mõju suhtes, et tagada ühiskonna ja ökosüsteemide valmisolek ja võime kliimamuutuste põhjustatud ebasoodsaid mõjusid vähendada ja positiivseid mõjusid parimal viisil ära kasutada³⁰. Samuti on oluline suurendada Eesti elanike teadlikkust kliimamuutustest, see on madalam kui ELi keskmine. Aprillis 2019. aastal tehtud eurobaromeetri uuringu kohaselt arvab Eestis peaaegu kuus vastajat kümnest (59%), et kliimamuutus on väga tõsine probleem, samal ajal oli ELi keskmine 79%³¹.

Eesti **õhu kvaliteet** on seiretulemuste kohaselt üldiselt hea ning transpordi, tööstuse ja energeetika sektoritega seotud välisõhu saasteainete heitkogused on enamike saasteainete lõikes olnud järjepidevalt languses. Lühiajalisi kõrgemaid saastetasemeid esineb tööstuspiirkondades ning suure kohtkütte osakaaluga elamukvartalites. Tööstuspiirkondades on probleemiks lõhnahäiringud ning põllumajandussektori tootmismahude kasvu korral on vaja rahvusvaheliselt kokkulepitud eesmärkide täitmiseks ammoniaagi heitkoguseid rohkem vähendada. Strateegiliste mürakaartide alusel on vähenenud elanike arv, kes elavad kõrge müratasemega piirkondades.

Kiirgusohutus Eestis on tagatud inimese ja keskkonna kaitseks korraldatava kiirgustegevuse reguleerimise, asjakohase seire ning järelevalve korraldamisega. Välja on antud umbes 630 kiirgustegevusluba. Kõige tõenäolisemad kiirgusohuallikad Eestis on ohutusnõuete eiramine kiirgusallikaga töötamisel ja liiklusavarii radioaktiivseid aineid vedava veokiga. Samuti võivad ohuolukorra tekitada avariid naabermaade tuumaelektrijaamades, avariid radioaktiivsete jäätmete käitlemisel, varastatud või leitud radioaktiivne aine. Eesti territooriumil asub 15 automaatseirejaama, mille kaudu jälgitakse Eesti territooriumi gammakiirguse taset. Olulisim muudatus kiirgusvaldkonnas on lõppladustuspaiga rajamise otsuse vastuvõtmine Vabariigi Valitsuse poolt 2016. aastal. Radioaktiivsete jäätmete lõppladustuspaik tuleb Eestisse rajada 2040. aastaks. Sellele peab eelnema põhjalik analüüs, õigusaktide täiendamine ning sätestada tuleb lõppladustuspaiga rajamise nõuded. Inimese kaitseks liigse kiirituse eest tuleb kindlasti arvesse võtta ka looduslikku kiirgust, nagu siseõhu radoonisisaldus ja radionukliidid joogivees. Liigest looduslikust kiirgusest parema ülevaate saamiseks tuleb lähitulevikus teha mitmed uuringud. Samuti on oluline kiirgusohutuse tagamine meditsiinikiirituse protseduuridel – Eestis tehakse igal aastal rohkem kui 300 000 inimesele enam kui miljon meditsiinikiirituse protseduuri. Seejuures on oluliselt suurenenud kompuutertomograafia protseduuride arv.

Eestis on juba praegu olemas suur hulk andmeid, sh **keskkonnaandmeid**, kuid nende taaskasutamine on raskendatud. Järjepidevalt tuleb teha tööd selle nimel, et muuta andmeid avaandmete kaudu kergesti kasutatavaks nii avaliku sektori sees eri asutuste vahel kui ka

²⁸ Keskkonnaagentuuri poolt koostatud Eesti tuleviku kliima stsenaariumid aastani 2050, https://www.envir.ee/sites/default/files/kliimastenaariumid_kaur_aruanne_ver190815.pdf.

²⁹ <https://www.ilmateenistus.ee/2020/03/erakordselt-sooja-talve-ulevaade/>.

³⁰ https://www.envir.ee/sites/default/files/kliimamuutustega_kohanemise_arengukava_aastani_2030_1.pdf.

³¹ https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/support/docs/ee_climate_2019_et.pdf.

kolmandatele osalistele. Eesti on avaandmete valdkonnas jõudmas maailmas teedrajavaks riigiks. Järjest enam tuleb tegeleda andmehaldusega, mis tähendab ülevaadet olemasolevatest andmetest, sellest, kes andmete eest vastutab, andmetele ligipääsust, andmete koosseisust, andmekvaliteedist jne. Andmete jagamine, kasutamine ja taaskasutus on muutumas loomulikuks osaks Eesti digiriigi toimimisest.

Eri valdkondade loodus- ja tehiskeskkonda kujundava planeerimisalase kompetentsi koondamiseks, poliitikate elluviimiseks ja ruumiotsuste mõju paremaks analüüsimiseks on vaja kvaliteetseid **ruumiandmeid**. Ruumiandmeid näeme enda ümber kõikjal, nii tänaval kui ka looduses matkates, nii autoga ringi sõites kui ka lennukiga üle Eesti ja Läänemere lennates, ja neid andmeid kasutatakse ruumiotsuste tegemisel. Ruumiloomelast pädevust ja ruumiandmete kasutamise oskuse taset on vaja tõsta ühiskonnas läbivalt. Kuivõrd ruumiandmeid tekib väga erinevates teemavaldkondades, siis nende paremaks ärakasutamiseks on olulised võtmevaldkonnad andmete digiteerimine, masinloetavus, kättesaadavus, ajakohasus ja mis kõige tähtsam – koostalitlusvõime.

Digitaalsete lahenduste laiem rakendamine on valdkondade-ülene oluline arengusuund ning keskkonnaandmete kättesaadavuse parandamine ja usaldusväarsuse suurendamine digitaliseerimise abil toetab tarkade poliitikaotsuste tegemist ja protsesside tõhusamaks muutmist. Satelliidiandmetel, suurandmetel ja tehisintellekti rakendustel on suur potentsiaal mitmesuguste prognooside tegemisel ning nende tehnoloogiate rakendamist suunaga keskkonnaandmetele tuleb toetada. Tehisintellekti rakendatakse järjest enam selleks, et teha paremaid andmepõhiseid otsuseid, luua uut lisandväärtust ning muuta protsesse efektiivsemaks ja kasutajakeskseks. Digitaliseerimine on välja toodud ka eraldi prioriteedina Euroopa roheline kokkuleppe kestlikkuse eesmärkide saavutamiseks.

Keskkonnavaldkonna arengukava koostamisel lähtutakse peamiselt kahest Eesti riigi arengustrateegias „**Eesti 2035**“ seatud pikaajalisest sihist: „Eesti majandus on tugev, uuendusmeelne ja vastutustundlik“ ning „Eestis on kõigi vajadusi arvestav, turvaline ja kvaliteetne elukeskkond“. Seatud sihtide saavutamiseks toetatakse arengukavaga muutuste elluviimist peamiselt riigi arengustrateegia valdkondades „Majandus ja kliima“ ning „Ruum ja liikuvus“. Oluliste muudatuste, sh ringmajanduse põhimõtetele ning kliimanetraalsele energiatootmisele ülemineku eesmärgiks on aidata kaasa tasakaalu leidmisele keskkonnakaitse ning keskkonnakasutuse vahel.

Olulisemad muudatused Euroopa Liidus

ELi eesmärgiks on siduda keskkonnapoliitika teiste poliitikavaldkondadega ja aastatel 2020 kuni 2021 on toimumas palju strateegilisi muudatusi. Keskkonnavaldkonna arengukava peab olema kooskõlas 2020. aasta lõpul valmiva **Euroopa Liidu 8. keskkonnategevuskavaga** (*the 8th Environment Action Programme*) ning 11. detsembril 2019. a avalikustatud **Euroopa roheline kokkulepega** (*Green Deal*), mille eesmärk on **muuta EL õiglaseks ja jõukaks, nüüdisaegse, ressursitõhusa ja konkurentsivõimelise majandusega ühiskonnaks**, kus 2050. aastaks ei ole enam kasvuhoonegaaside netoheidet ja majanduskasv on ressursikasutusest lahutatud. Samuti on Euroopa roheline kokkuleppe eesmärk kaitsta, säilitada ja suurendada

ELi looduskapitali ning kaitsta kodanike tervist ja heaolu keskkonnaga seotud ohtude ja mõjude eest.

Eesti jaoks tähendab see mitmes poliitikavaldkonnas (nt energia- ja kliimapoliitika, ringmajandus, transport ja liikuvus, ökosüsteemid ja elurikkus) ELi tasandil läbirääkimist ning kokkulepitud sihtide saavutamiseks riigisest eesmärkide ümbervaatumist.

ELi **kliimaneutraalsuse** eesmärgi saavutamiseks aastaks 2050 on ELis ülevaatamisel aastaks 2030 seatud kliimaeesmärk ambitsiooniga seda tõsta. Euroopa **kliimaseaduse ettepaneku** eesmärk on sätestada ELi-ülene 2050. aasta kliimaneutraalsuse eesmärk ja kehtestada selle saavutamise raamistik. Seejuures vaadatakse üle senine energia- ja kliimapoliitika raamistik, sh ELi heitkogustega kauplemise süsteemi direktiiv ning muudes sektorites kasvuhoonegaaside heidet mõjutavad nõuded. Ajakohastatud kliimapoliitika eesmärgi riikliku kasvuhoonegaaside koguheitte vähendamiseks kajastab ka koostatav keskkonnavaldkonna arengukava.

Euroopa Komisjoni plaanide kohaselt avaldatakse ELi uus **kliimamuutustega kohanemise strateegia** 2021. aasta esimeses pooles. ELi uus kohanemise strateegia on oluline element Euroopa roheline kokkuleppe eesmärkide, sh 2050. aasta kliimaneutraalsuse eesmärgi saavutamisel. Uus ja ambitsioonikam ELi kohanemise strateegia seab uued prioriteedid, et suurendada kliimamuutustele vastupanuvõimet, olles seejuures sünergias teiste Euroopa roheline kokkuleppe algatustega, nagu ELi elurikkuse strateegia aastani 2030, põllumajanduse strateegiadokument „Talust toidulauani“, ringmajanduse tegevuskava puhtama ja konkurentsivõimelisema Euroopa nimel, ELi metsastrateegia ja Euroopa kliimapakt.

Rohelise kokkuleppe üheks uueks algatuseks on koostada **ringmajanduse** põhimõtetele ülemineku toetamiseks uus Euroopa ringmajanduse tegevuskava, mis koos tööstusstrateegiaga püüavad tagada **puhtamat, ressursitõhusamat ja konkurentsivõimelisemat majandust Euroopas**. Ringmajanduse eelduseks on ressursside parem kasutus. See hõlmab nii ökodisaini põhimõtteid, ühtset tootepoliitika raamistikku (nt digitaalne tootepass), jäätmete infrastruktuuri arendamist kui ka tootmise tarneahelate ressursitõhusust. Need tagavad toodete ühtlase kvaliteedi üle liidu ning mõjutavad ja suunavad ka imporditavate kaupade kvaliteeti, suurendavad jäätmete kasutamist uue tootmisressursina esmase toorme asemel ja kiirendavad seeläbi üleminekut ringmajandusele. Ringmajanduse ja digitaliseerimise koostöövõimalused on Eestile potentsiaalseks eduvaldkonnaks.

Rohelise kokkuleppe algatuste alla kuulub ka **kestlik kemikaalistrateegia**, millega soovitakse lihtsustada ja tugevdada kemikaale käsitlevaid ELi eeskirju. Eesmärk on kaitsta inimesi ja keskkonda ohtlike kemikaalide eest, innustada ohutute ja kestlike alternatiivide väljatöötamist ning muuta ohutute kemikaalidega kauplemine ELis veelgi lihtsamaks. ELi kestlik kemikaalistrateegia toetab ELi tasandi tegevusi ka 2021. aastal kokku lepitava rahvusvahelise keskkonnahoidliku kemikaali- ja jäätmeraamistiku rakendamisel.

Euroopa Komisjon on esitanud **elurikkuse strateegia 2030**, mis esitab ELi elurikkuse hea seisundi saavutamiseks vajalike peamiste poliitikasuundade ja meetmete esialgse ülevaate, et peatada elurikkuse kadu Euroopas. ELi uue strateegia raames on Eesti jaoks oluline

ebasoodsas looduskaitse seisundis olevate elupaikade ja liikide seisundi parandamine, mh taastamise abil ning kaitsealade võrgustiku toimimise tagamisega. ELi uued suunad elurikkuse valdkonnas on oluliseks sisendiks koostatavasse keskkonnavaldkonna arengukavasse.

ELi uue kavandatava metsastrateegia peaesmärk on tagada kestlik metsamajandamine ja parandada sidusust poliitikavaldkondade vahel. Uus metsastrateegia on oluline instrument jätkusuutliku metsamajanduse ja metsasektori rolli teadvustamisel, nähtavuse suurendamisel, majandusliku elujõulisuse ja konkurentsivõime tagamisel ning koordineerimise parandamisel poliitikavaldkondade vahel, eelkõige ELi tasemel. Uus metsastrateegia peab omakorda arvestama teiste poliitikavaldkondadega, kuna ühelt poolt võib metsandus pakkuda lahendusi kliimamuutuste mõju leevendamisel ja kohanemisel, samuti elurikkuse, bioenergeetika ning bio- ja rohemajanduse edendamisel, kuid teisalt on oluline ka metsade enda elujõulisuse ja tervise säilitamine ja seda ka muutuvast kliimas.

Euroopa vesinikustrateegia juhindub rohelise kokkuleppe eesmärgist vähendada energiasüsteemide kasvuhoonegaaside heidet, mille arvele langeb praegu 75% kogu KHG heitest ELis. Strateegia eesmärk on välja töötada taastuvate ja vähese süsinikusaldusega kütustele konkreetne terminoloogia ja definitsioonid ning luua neile Euroopa-ülene sertifitseerimissüsteem. Euroopa Komisjoni hinnangul on pikas perspektiivis taastuvallikatest toodetud vesinik parim lahendus ELi kliimanetraalsuse ja nullsaaste eesmärgi saavutamiseks ja sidusaim võimalus energiasüsteeme lõimida.

Globaalne keskkonnaandmete strateegia

Märtsis 2019 Eesti eesistumisel toimunud ÜRO 4. keskkonnaassambleel (UNEA-4) vastu võetud ministrite deklaratsiooniga lepiti muu hulgas kokku, et ÜRO Keskkonnaprogramm (UNEP) koostab aastaks 2025 globaalse keskkonnaandmete strateegia. Keskkonnaandmete strateegia eesmärgiks on aidata ÜRO liikmesriikidel, sh Eestil, keskkonnaga seotud andmete kogumist ja kvaliteeti ühtlustada, toetada keskkonnaseire süsteemide arendamist ning ÜRO-siseselt keskkonnaandmete haldamist ja kasutamist paremini koordineerida. Strateegia elluviimise tulemusel hakkavad riigid keskkonnaandmeid jagama võrreldavatel alustel, kasutades ühtseid standardeid. UNEA-4 presidendina jätkab Eesti globaalse keskkonnaandmete strateegia poliitilise visiooni vedaja rolli. Eesti on UNEPile globaalse keskkonnaandmete strateegia koostamisel riikidest üheks olulisemaks partneriks. Eesti huvi on lüüa aktiivselt kaasa globaalse keskkonnaandmete strateegia väljatöötamisel, luua Euroopa Liidu asjakohaste algatuste, riigisiseste strateegiate ja globaalse keskkonnaandmete strateegia vahel sünergia ning samuti edendada kootööd UNEPiga.

Kokkuvõtteks on keskkonnavaldkonna arengukava koostamise eesmärgid järgmised:

- korrastada keskkonnavaldkonna olemasolevate strateegiliste dokumentide süsteem;
- toetada Eesti pikaajaliste strateegiliste sihtide saavutamist, eelkõige arengustrateegiates „Eesti 2035“, „Säästev Eesti 21“, „Kliimapoliitika põhialused aastani 2050“ ja „Maapõuepoliitika põhialused aastani 2050“ kavandatud;

- arvestada Euroopa Liidu poliitika eesmärkidega ning pakkuda samal ajal võimalust suunata Euroopa Liidu tasandil valdkonna poliitikasuundi riigisiseste eesmärkide täitmiseks;
- toetada ÜRO ülemaailmsete kestliku arengu eesmärkide saavutamist, kus Eesti väljakutsed seonduvad eelkõige jäätmekäitluse ja jäätmete ringlussevõtu tõhustamise, kasvuhoonedega heite vähendamise ning looduse mitmekesisuse hoidmisega³².

Arengukava koostamise protsess, ajakava ning kaasamiskava

Arengukava koostamise protsessi, sh vajaliku meetodilise toe ning lõpptulemuse eest vastutab Keskkonnaministeerium.

Arengukava koostamisse kaasatakse asjassepuutuvaid osalisi nii avalikust, era- kui ka kolmandast sektorist ning lähtutakse heast kaasamise tavast. Arengukava koostamise protsessi algatamisest teavitatakse avalikkust ja huvigruppe, samuti luuakse veebileht olulise ja ajakohase informatsiooni edastamiseks. Avalikkust kaasatakse ka arengukava keskkonnamõju strateegilise hindamise protsessi programmi ja aruande avalikustamise käigus.

Lähtudes määruse § 2 lõikest 4, moodustab keskkonnaminister valdkonna arengukava koostamiseks **juhtkomisjoni**. Juhtkomisjon koosneb asjaomaste ministeeriumide, Riigikantselei ja huvirühmade esindajatest ning ekspertidest. Juhtkomisjoni moodustamisel ja valdkonna arengu planeerimisel lähtutakse tasakaalustatuse põhimõttest. Eri osaliste kaasamine arengukava koostamise protsessis loob head eeldused edaspidiseks koostööks partneritega arengukava elluviimisel. Juhtkomisjoni nõuandev roll jätkub pärast arengukava valmimist selle elluviimisel ning seirel.

Ettepanek keskkonnavaldkonna arengukava juhtkomisjoni organisatsioonilise koosseisu kohta:

- Keskkonnaministeerium
- Riigikantselei
- Rahandusministeerium
- Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium
- Haridus- ja Teadusministeerium
- Maaeluministeerium
- Teaduste Akadeemia
- Eesti Linnade ja Valdade Liit
- Eesti Keskkonnaühenduste Koda
- Eesti Looduskaitse Selts
- Eesti Kaubandus-Tööstuskoda
- Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda
- Eesti Väike- ja Keskliste Ettevõtjate Assotsiatsioon
- Noorte Keskkonnanõukogu.

³² Lühikokkuvõtte ÜRO tegevuskava 2030 elluviimisest Eestis, https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/Failid/SA_eeesti/luhikokkuvote_ulevaade_tegevuskava_2030_elluviimisest_juuni2020.pdf.

Arengukava koostamise paremaks korraldamiseks on plaanis moodustada **kuus** laiapõhjalist **valdkondlikku töörühma**: ringmajandus; kliima, välisõhk ja kiirgus; mere- ja veekeskkond; elurikkus; keskkonnateadlikkus ning ruumiandmed. Töörühmade ülesandeks on selgitada välja valdkonna hetkeolukord ja probleemid, täpsustada eesmärged, teha ettepanekuid poliitikainstrumentide valikul ja mõõdikute seadmisel. Igat valdkondlikku töörühma juhib asekantsler, keda toetavad vastavas valdkonnas tegevussuunajuhid. Töörühmade kasutamine annab võimaluse kaasata arengukava koostamise protsessi võimalikult operatiivselt erialaeksperte ning anda võimalus kaasa rääkida valdkonna arengusuundade planeerimisel. Juhtkomisjoni ja töörühmade täpsemad ülesanded, vastutus ning töökorraldus kinnitatakse keskkonnaministri käskkirjaga.

Arengukava kinnitamise ajaks on planeeritud **veebruar 2023**. Arengukava koostamise ja kaasamise esialgne ajakava, mida täpsustatakse pärast arengukava koostamise ettepaneku heakskiitmist koostöös partneritega, on järgmine:

oktoober–november 2020	<ul style="list-style-type: none"> - Arengukava algatamise ettepaneku kooskõlastamine ning esitamine Vabariigi Valitsusele
detsember 2020–jaanuar 2021	<ul style="list-style-type: none"> - Juhtkomisjoni moodustamine - Valdkondlike seoste väljaselgitamine teiste valitsemisaladega - KSH protsessi algatamine
jaanuar–märts 2021	<ul style="list-style-type: none"> - Avaüritus huvigruppidega - Arengukava aja- ja tegevuskava tutvustamine ja täpsustamine koostööpartnerite ja huvigruppidega - Valdkondlike töörühmade loomine
aprill–juuli 2021	<ul style="list-style-type: none"> - Globaalsete trendide kirjeldamine - Eesti hetkeolukorra kirjeldus - Valdkonnapõhiste alusuuringute andmete kogumine
august–detsember 2021	<ul style="list-style-type: none"> - Arengukava põhistruktuuri ja eesmärkide väljatöötamine - Sekkumisloogikate kindlaksmääramine ning arutelud - Mõõdikute väljatöötamine
jaanuar–aprill 2022	<ul style="list-style-type: none"> - Arengukava teksti ühtlustamine, toimetamine, esialgse eelnõu valmimine
mai–august 2022	<ul style="list-style-type: none"> - KSH aruande kooskõlastamine, täpsustamine ja väljapanek - Arengukava eelnõu kooskõlastamine ja täiendamine
september	<ul style="list-style-type: none"> - KSH aruande nõuetele vastavaks tunnistamine - Arengukava eelnõu kooskõlastamine

oktoober 2022	- Arengukava esitamine Vabariigi Valitsusele
november 2022–veebruar 2023	- Vabariigi Valitsus esitab arengukava eelnõu Riigikogule arutamiseks - Vajaduse korral arengukava täiendamine ja kooskõlastamine - Vabariigi Valitsus kinnitab arengukava

Arengukava rakendamisega kaasnevate eeldatavate mõjude esmane analüüs

Arengukava rakendamisega kaasnevate eeldatavate mõjude hindamisel on aluseks võetud mõjude hindamise meetodika³³ ja kontrollküsimumstiku põhimõtted³⁴. Olulisem positiivne mõju arengukava eesmärkide elluviimisel avaldub eelkõige elu- ja looduskeskkonnale. Iga eesti inimese elukvaliteeti mõjutab puhta õhu, vee, mulla ja elurikkuse säilimine. Elukeskkonna kujundamine, mis arvestab nii inimeste heaolu kui ka loodusressursside kestliku kasutamise põhimõtetega, mõjutab suures ulatuses ka majandust. Keskkonnanäesmärkide saavutamisel on oluline roll lisaks riigile ka kohalikel omavalitsustel, kes aitavad oma tegevusega toime tulla keskkonnavaldkonna probleemidega.

Mõju	Mõju ulatus	Mõju sagedus	Sihtrühma suurus	Võimaliku ebasoovitava mõju kaasnemise risk
Sotsiaalsed, sh demograafilised mõjud	keskmine	keskmine	suur	väike
Mõju riigi julgeolekule ja välissuhetele	keskmine	keskmine	keskmine	väike
Mõju majandusele	suur	keskmine	suur	keskmine
Mõju regionaalarengule	keskmine	keskmine	suur	väike
Mõju elu- ja looduskeskkonnale	suur	suur	suur	väike
Mõju riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste korraldusele	keskmine	keskmine	suur	keskmine

Arengukavaga kaasnevaid mõjusid analüüsitakse põhjalikumalt arengukava koostamisel. Keskkonnamõju strateegiline hindamine algatatakse pärast arengukava koostamise ettepaneku heakskiitmist keskkonnamõju hindamise ja keskkonnajuhtimissüsteemi seaduse § 33 lõike 1 punkti 1³⁵ kohaselt. Keskkonnamõju strateegilise hindamise eesmärk on strateegiliste planeerimisdokumentide koostamisel ja kehtestamisel keskkonnakaalutluste arvestamine, kõrgetasemelise keskkonnakaitse tagamine ning kestliku arengu edendamine.

³³ https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/mojude_hindamise_meetodika.pdf.

³⁴ www.just.ee/et/eesmargid-tegevused/oiguspoliitika/hea-oigusloome-ja-seadusloomeplaanid.

³⁵ <https://www.riigiteataja.ee/akt/121122019007#para35lg1>.